
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

„Ó CSUPÁN LELKÉVEL BESZÉLGET...”

B O R I I M R E

Tragikus bukolika igézete szólal meg a fiatal költő első nyomtatásban megjelent verseiben, és jelképes erővel bíró, hogy az első vers az *alkony* költeménye. Ebben az alkonyélményben ott vibrál az *ősinek* igen intenzív s majdnem mindig eleven élménye, és változataiban a *múlt* közelebbi és távolabbi dimenziója is mérhető. A századforduló európai lírájából igencsak jól ismerjük ezt a hangot és ezt az élményt, a magyar költészetben például Juhász Gyula lírai tónusa Andrićéval rokon hangot közvetít. A lánydalt dicséri az első nyomtatásban megjelent Andrić-vers. Az alkony dala az, gyöngéd, mint a sziromhullás, olyan, mint a költő szerelme: „Ódon, meleg és szép”, olyan, mint amilyenek a szarajevói alkonyok tudnak lenni, amikor a nyárfák levelei vörösarany színűek, mint nyúlánk, büszke asszonyok. A következő versében pedig (ugyancsak 1911-ből) a holdfényt dicséri:

*Úgy esik betegnek,
mint sejtelmes virágillat,
mint magány óráján
a cirógató leányujjak,
sorsűzött léleknek gyógyító balzsama,
régire régi nóták édes-dús dallama.*

(Borbély János fordítása)

Ezzel a hanggal lép be a fiatal horvát lírikusok közé is 1914 tavaszán. A *magányosság* költőiségének akar a dalnoka lenni, miközben nem a Holnap, hanem a Tegnap hőséneke mondja magát. „Köd. Ki mondja meg ma éjjel, hogy mit jelentenek nekem az arcok és a tárgyak és az elmúlt napok emlékei” – kérdezi a *Tama* (Sötétség) című versében, de a visszapillantó magatartást a korai bizonytalankodások idején sem adja fel. A versbeli kérdése is inkább érzelmi-szónoki, a szimbolisztikus lírai konvenciók szellemében megfogalmazott. A *Mlada*

hrvatska lirika (Fiatal horvát líra) című antológiában megjelent Andrić-versek sem mutatnak mást. Az abban olvasható verseit (mint a kritika fél évszázad múltán megállapítja) ambivalens érzések jellemzik (Branko Milanović), amelyeknek a tűnődés a foglalatuk. S nemcsak ambivalenciáról lehetett szó, ha igaz van Miroslav Krležának, aki csípősen írja, hogy a „*Fiatal horvát líra* idején Andrić katolikus szeszélyű bosnyák elme, majd jugoszlavista ifjonc zavaros eszméivel”, és idézi Andrić versét: „Mirišu silno bijeli cvjetovi i pada sitna kiša proľjetna, ja kismem sam” (Lanjska pjesma) – „Bódítón illatoznak a fehér virágok, csak én hervadok keserűn magamban” (Tavalyi dal. Túri Gábor fordítása).

Mintha az éjszaka dalait írná: napszaka az éj, a köd pedig ott borong lelki tájaj felett függetlenül az évszakoktól. Más kulisszák mintha nem is lennének méltóak a „sötét, ódon és kínos emlékekhez”, amelyek ott kísértének a költői hangulatokban. A fel-feltűnő kontrasztok pedig még nyomatékosítanak is: az „aranytavasz” (Tavalyi dal) képével így áll szemben a reménytelenül magányos lélek borús tekintete, valamint a „halott Tegnáp” – a *Potonulo* (Elsüllyedt) című versében.

Az igazi lírai szenzációt természetesen az Én bensőségének a költői felfedezése jelenti – abban képződnek az igazi és a jelentős feszültségek, amelyeknek az egyetlen megbízható és elviselhető formája a „vallomásos költői meditáció” (Predrag Palavestra). Nem kizárólagosan Andrićé ez a költői attitűd és költői szótár: a „fiatal horvát lírikusok” verses anyanyelvét beszélte ő is, akárcsak a vele egy időben induló Tin Ujević, aki ugyanabban az antológiában többek között egy archaizáló, XVI–XVII. századi nyelvet idéző szonettel (*Oproštaj* – Búcsúzás) szerepelt!

A lírikus azonban teljesebben és érettebben (érzelmileg mindenképpen) a háborús évek végén mutatja meg magát, amikor a „száműzetés” prózaverseit írja naplószerű folyamatossággal, szabadsággal és meditatív elmélyültséggel. Az *Ex Ponto* című kötetének szövegei tehát az autentikusabb költői megnyilatkozások, hiszen még a formái is eredetibbek, mint azok, amelyek az 1910-es évek első felében formai tekintetben is szimbolisztikus lírai köznyelven szóltak. De nem a korai tapasztalatok leszűrése nélkül természetesen, hiszen mint az Andrić-lírárt vizsgáló P. Palavestra megállapította, a fiatal poéta már első verseiben, a „melélzás, a merengés, az elhagyatottság és magányosság” költője, „miközben a *magányosság* volt és maradt egész költészetének immannens témája, világlátásának lélektani tulajdonsága”. A lírai konvenciók költői alaptermészetével összhangban voltak, hiszen szerep és temperamentum találkozott össze, majd Bécsben Kierkegaardtól tanult, utána, a krakkói tanulmányok idején filozófiai bizonyosságokat is szerzett a lengyel M. Zdziechowsky előadásain, amikor a „keresztény heroizmus” iheltő elgondolásával ismerkedett meg, s velük lírája tartópilléreit kapta meg. Andrić lengyel interpretátora, Boguslav Zieliński

írja: „Andrić előtérbe a szenvedéssel teli egyént helyezte, aki a fájdalom és a sínylődés hordozója. »Az Isten adta fájdalom« az élet szubsztanciája, az élet kín, a világ lényegében gonosz. A szenvedés a már idézett metafizikai forrása mellett Andrićnál megszólal az a szenvedés, amit a világ okoz, és a gonosz, amely benne lakozik. Élni szenvedést jelent.” Ezt tetézte és mintegy „valóságosította” 1914–1915-ben a maribori börtönélet tapasztalata, a *rabság*, majd 1915-től a *száműzetés* élménye. Nem véletlen, hogy ez a fajta líra a maribori hónapokban kezdett buzogni, s nyomban természetes medrét is találta a prózaversben! A prózaversben, amely epikus karakterű, s a novella egy egészen szubjektív formája felé van közeledőben, egyben pedig monológ is, amelyben a lírai Én bensőségességét tárja fel a maga „politematikusságában”, miként azt Andrić művének lengyel kutatója jelezte. Nem véletlenül 1918 őszén Gustav Krklecnek azt tanácsolja, hogy „írni, ahogy érezzük és ahogy Isten parancsolja”, úgy érdemes. De ekkor már az *Ex Ponto* szövegeinek megírása és kötetbe szerkesztésük tapasztalataival élhetett, s már készült új kötetének megírására is. Akkor volt munkásságában a legerősebb az individuális létezés abszolutizációjának a tendenciája, miként a már idézett lengyel Zieliński megállapította. Ez az Én áll szemben a külvilággal, a nyugtalanság találkozik a gonoszszággal és közömbösséggel, ilyen módon pedig a neoromantika van teljében Andrić háborús lírájában, amelyben helye van természetesen mind a krisztianizmusnak, amely korézés-megnyilvánulás, mind az élmények reflexív módon, filozofikusan való kifejezésének.

Az irodalomtörténeti vizsgálódások mindezért egyszerre állapíthatták meg, hogy nincs Andrić verskötetéiben filozófiai rendszer (nem is lehet, mert nem rendszert alkotó gondolkodó, hanem érző lélek volt), s hogy azok egy „individuális, szubjektív szerencsétlenség és tehetetlenség kifejezései, mert a költő a maga Énjét az egész világra vetítette” (Dragiša Živković).

Andrić a „szerencsétlenséget”, amelynek konkrét formája a maribori börtön volt, életérzésként interpretálta, keretét pedig a száműzöttség lelkiállapotában teremtetten meg, amire kötetének címével közvetlenül is utalt. Az *Ex Ponto* ajánlása (a kötet első szövege) az értelmezés számára távlatokat nyitó, benne a lírai Én szerepjátszó őszinteséggel mutatja magát. Verseskönyvét azoknak ajánlja, akiket ismeretlen erők ragadnak ki hétköznapi életük keretei közül; akiket megfosztanak mindenüktől, attól, amit valójában elvenni nem lehet; akiknek lelkére nehéz, undok kéz nehezedik; akiktől elragadják a „szabad szellem örömét és levegőjét”, mert azok, akik az „igazán nagy fájdalmak egyikét” érzik, a költő testvérei és barátai. Szerte a világon a költő sorstársai mindazok, akik a „léleknek és nagy s örök vágyainak követelése miatt szenvednek”. Fájdalomban és reményben sorstársai az emberek, és nekik szánja a költő lírai kötetének mondatait.

A fájdalmas lélekhez méltóak a világ kulisszái is:

„Könyörtelenül kemény és mozdulatlan hegységek tekintenek le rám a felhős magasból. Magas, merev égbolt.

Kemény, kegyetlen föld.

Nem, ne félj, semmi sem fog történni! Nem, a hegységek nem omlanak össze! Az ég ott marad, fönna a magasban, gögösen és hidegen! Elmosódik a távol, elvész a hang, szürkébe hálnak a színek: hogy annál jobban látsszék és halatsszék a véres rab szív dörömbölése...” (Ács Károly fordítása)

Az első látomás folytatódik, és mint az utolsó ítélet kezdetén, ézengés kíséretében a felhőkből néznek le a földre a jövő századok, s ott látjuk a költő *mozdulatlan lelkét* heverni – „törött kardként”, miközben a „meg nem születettek sajnálkozó tekintete perzseli”.

A lírai én-formálódás folyamatának szakaszairól, az én-képzetek egymásutánjáról adnak számot a prózaversek. A *bolyongó* után az *élet néma és gögös vendége* szól:

„Ha gyümölcsért nyúltam, mindig a legmagasabbat téptem le. Ajkamon vér serkedt, s kezem nők illették csókjaikkal. Múltak az évek, mindegyike meghozta a maga gyümölcsét, s én azt hittem, az élet ura vagyok.

Ekkor a sors hatalmas erejű hulláma kietlen, sötét partra vetett, s az élet minden színpompája és szépsége kihamvadt szemem recehártyáján. Az egészből annyi sem maradt, mint amennyi hamu került a hajra hamvazószerdán.” (Borbély János fordítása)

Dramai fordulattal kezdődnek tehát Andrić vallomásai: az *élet ura* egyik pillanatról a másikra a hamvazószerdán hamuval megjegyzett *vezeklő* immár. Érzelmi egyensúlyt kereső magányos lelkiség nyilatkozik meg, aki az *emberélet történéseinek láthatatlan logikáját* akarja megfejteni, hiszen szólni kell *örömről* és *fájdalomról*, *bűnről* és *büntetésről* egyaránt. A mindent bevallani kész lélek nagy monológjai a negyedik textussal kezdődnek, és bennük az életadatok érzelemburkukkal, illetve következményeikkel együtt reflektálódnak. S valahol a kötet harmadik részében mintha egy kicsiny ablakot nyitna, amikor a költői érzékelés intim folyamatairól beszél:

„Amíg megszabadulsz a társaságtól, amíg tollat, papírt keritesz, magányos zugot találsz, amíg újból ráismersz a hétköznapi kalodájában megnyomorodott lélekre, amíg nagy keservesen eszedbe jut ama hullám, amely lélekben megindított és magányodba sodort, mindezenközben az az érzés, ami miatt jöttél, szerencsétlen költő, rég elillant.

S marad a bánat. Csendes borongás afölött, ami elmúlt mindörökre, s ami talán nem is volt soha, vagy legalábbis soha nem tartott tovább, mint a mezőn nyargalászó szél egy fuvallata, mely megcirógatta homlokunkat.” (Borbély János fordítása)

Van, amikor egészen mélybe ereszkedik:

„Egy gondolatom, amikor éjszaka felébresztett a szélvihar. Életem legnagyobb szerencsétlensége és legszörnyűsebb büntetése, hogy egyedül kell élnem.

Szüntelenül nyomaszt a távolság, és fáj a búcsú fájdalma. Ugyanebben az éjszakában most alszik mindenki, akit szeretek, és aki vágyódik rám. Vagy virasztanak talán? Netalán imádkoznak?

Sehogyan sem jön rá álom, s nem találok az okát sem ennek az irdatlan nagy szerencsétlenségnek a sötétben.

Végtelen, végtelen sötétségpalást, minden vágyálom és törekvés halála, az ember mindenféle végzetes játékának közös szemfödele, melynek szegélye rángatózik ám: az én határtalanul kicsiny szívem lüktet ott, mint valami sötétben elvesztett tárgy, mint a sors véres pecsétje.” (Borbély János fordítása)

Beszél az érzékelésnek arról az állapotáról, amelyet az álom és ébrenlét közöttiségnek nevez, egyértelműen a szerb romantika Laza Kostić neve jelezte örökségre mutat:

„Mindenkinek, aki lélekben alkot, ismernie kell ezt az érzést:

Miközben félálomban fekszem a sötétben, gyakran valami gondolatom támad, új és fényes gondolatom. Úgy röppen föl a különös órán, az álom és ébrenlét határán, mint az üstökös. S akármilyen szerencsés ötletnek, s haakkora nagynak tűnik is, mint a kinyilatkoztatás, csak elmossa az álom, belevész, mint a gyűrű a tengerbe.

Nos, hát az efféle reménytelen esetek miatt bánkódom legkevésbé. Csak reggel, amikor felébredünk, akkor sajdul meg valami, tompán, belül, s a megnevezhetetlen bánat egész nap nem foszlik le arcunkról, hogy magunk sem tudjuk, miért.” (Borbély János fordítása)

A végszava *költői* – nem a maribori börtön rabja és nem az ovčarevói száműzött ember, hanem a költő mondja az egyetlen, döntő, egész lírai helyzetét definiáló mondatát: „És amire nézek, dallá válik, és amit érintek, fájdalommá.” (Ács Károly fordítása) Az *Ex Ponto* epilógusa ugyanakkor bibliai tónusú:

„Sokat koslatsz magadban, és sokat hallgatsz, fiam. Eltemetnek az álmok, kimerítenek a lélek utazásai. Alakod görnyedt és sápadt az arcod, pilláid elnehzednek, s hangod olyan, mint a tömlőcajtó csikorgása. Menj ki a nyári napba, fiam!

– Mit láttál, fiam, a nyári napon?

Láttam, hogy a föld erős és a menny végtelen, de az ember gyenge és rövid életű.

– Mit láttál még a nyári napon, fiam?

Láttam, hogy a szeretet véges, s az éhség végtelen.

– És mit láttál még a nyári napon?

Láttam, hogy az élet keserves dolog, és egyébből sem áll, mint a bűn és boldogtalanság szabálytalan váltakozásából, s hogy élni azt jelenti: ábrándot halmozni ábrándra.

– Elaludtál hát, édes fiam?

Nem, apám, megyek *élni*.” (Ács Károly fordítása)

A melankolikus léleknek „rettenetes pontossága” van ezekben a versekben, s nem véletlen, hogy a melankolikus lélek pontos leírását is megtaláljuk:

„A melankolikus lélek nyomasztó gondolatai és balsejtelmei hajmeresztő pontossággal beteljesülnek, ha az egészséges ember szemében mégoly képtelenségnek tűnnek is.

A melankolikus ember olyan, mint a nyárfa, akkor is rezeg, amikor más fák még nem is érzik a szelet. Akár a színész, aki bár még a kulisszák mögött van, az árnyéka máris a színpadra vetődik, az események ekként jelennek meg a melankolikus ember álmaiban és megérzéseiben.

Az egészséges ember gondolkodásának középpontjában az élet és a vele járó szenvedések állnak, a melankolikus ember rögeszméje a halál és annak misztériuma.

Bennük túlteng a lélek. Olyanok, mint a házatlan csiga, melyet az imposztorkodó gyerekek csipkebokorba vetnek, ott araszol és vonaglik, de bármerre mozdul, tövisre talál. Ennek a harcias és rideg világnak az eleven disszonanciái ők.” (Borbély János fordítása)

Ebben az érzelem- és hangulatszötteben több szál a valóságé, amely rendre mind a költő hétköznapijairól beszélő információkból készült. Bevallja, hogy tizheti börtönélet után szólalt meg benne tisztán a lélek, amelynek a költő jegyzője lesz, és hétköznapijainak apró eseményei is a szövegbe kerülnek ilyen módon. Börtönélménye, hogy esik az eső, majd hogy havazni kezdett, hogy olyan apróságok is eszébe jutottak, mint az, hogy élete során két gyűrűje volt, és mind a kettőt elveszítette, azután lelki szemei előtt megjelenik egy tizenhét éves lány alakja, hogy azon tűnődjön, mit szeretne mostan. Az ovčarevói szép száműzetésről a tárgyias számvetést azzal kezdi, hogy 21 napja szabad és magányos immár. Rossz álmok gyötrik, az éjszaka pedig mintha kényszerképzete lenne. Hogyisne, amikor úgy hiszi, az éjszakák számára mindig végzetesek voltak, mert a nyugtalanságok igazi napszakai. Órákat számlál: három órán át az asztalnál ült, huszonnégy órán át káosz lett úrrá rajta. 1915 nagypéntekének eseményeit dátum szerint rögzíti:

„Ma nagypéntek napja. Álmatlan éjszaka után korán keltem.

Templomba mentem, és az érthetetlen szertartásokat néztem, Krisztus tragédiájának sötét szavait hallgattam.

A falusi templom ablakain az áprilisi reggel fehér fénye áradt be, madárcsicsergés és tehének nyakán a kolomp szava hangzik, de mindez rekedt, fehér és fojtott, mint ősi tragédia hangjának háttere, amelynek ma reggel van az ünnepnapja.”

A valóság súlyos nyomait is látja és rögzíti alkalomadtán. Leírja például a nap-számos Nikola Balta temetését. Nem lengetnek félárbocon fekete színű zászlót, nem döngtetnek dobot, nem harsogott a gyászinduló, s nem szólt a harang sem, mert nincs a toronyban harang, elvitték, hogy ágyút öntsenek belőle. De:

„A felesége, szóltan és idő előtt megöregedett asszony, egész éjjel és egészen másnap délutánig sírt. Hallotta, ahogyan gyalulják a deszkát a ház előtt, majd amikor a megboldogultat vállra kapták, és megindultak vele a temető felé, megtántorodott, ezért aztán két asszonyság ott maradt vele, hogy almaecettel és szentelt sóval feldörzsölje.

A gyászmenet lassan poroszkált a hegyre, mert gyenge dongájú öregemberek vitték a halottat, aztán kevesen is voltak, nem lehetett váltani. A plébános, gondterhelt, beteges ember, nehézkesen vonszolta csizmáit, de azért a zsoldárokat szépen és hangosan kiénekelte. Az asszonyok olvasóikat morzsolgatták.

A falusi út mentén, amerre vitték, kétoldalt virágoztak a gyümölcsfák, lombjaik egyforma védelmet nyújtottak minden arrajárónak.

Sebtében eltemették, a gyásznép szétoszlott, majd mindjárt utána megeredt az apró szemű, bőséges tavaszi eső; előbb egy kissé szétmosta, majd lepaskolta a sírhant földjét, a földet, amellyel egész életében birkózott és viaskodott.

Így temették el Nikola Balta földművest.

Még csak alig 54 éves volt.” (Borbély János fordítása)

S naturalista színezetű jegyzőkönyvet is készít: a nyomorúságos szobában egy anya fekszik három gyermekével. Az egyik álmából riad, és sírni kezd, mert éhes. Andrić a gyermek és anyja párbeszédét írja le fonetikus hűséggel.

Az *Ex Ponto* szövegeiből természetesen elsősorban azt a lírai gondolatot lehet kiolvasni, amit Lukács György életrajzíróinak nyomán a „tragikus sors szépségének” nevezhetünk, s ezt véli a keresztény (mindenekelőtt a katolikus) misztikával nemesíteni és egyetemessé fejleszteni. A kontempláció a megbánás és megtisztulni vágyás mentőövét kínálja neki – lírai vallásosságként! Kritikussai, köztük főképpen Milivoj Solar, tagadják ugyan a tételes katolicizmus hatását Andrić ifjúkori gondolkodására, azonban a bosnyák ferencesekkel való állandó kapcsolata az ilyen vonatkozásokat is hihetővé teszi. Másképpen talán Nikola Milošević sem tételezhette volna fel, hogy az *Ex Ponto* szövegeiben az „emberi természet modern filozófiájának lehetősége van”. A lengyel Zieliński ezt nevezi az „ember historizófikus elképzelésének”!

A fiatal délszláv forradalmárok életérzése ez – mondja az Andrić-lírárt részletesen taglaló Predrag Palavestra, de amikor elemiére bontja, benne az elhagyatottság az egyetemes romlás, az eszmei nyugtalanság érzését találja, ami ugyan – mondják más értelmezői Andrić művészetének – individuális megnyilatkozásként a kiválasztottság tudatával párosult, még hozzá a társadalom, a közösség, a világ érdekében! Nem kivételes jelenség a létezés átélésének és magyarázatának ilyen jellegével Ivo Andrić lírája: lényegében ugyanabban az időben például Budapesten a Szovjetház szobáiban magyar fiatal írók és forradalmárok ugyanezzel az érzésvilággal küszködnek krisztianizmusuk teljében.

Andrićnál második, *Nemiri* (Nyugtalanságok) című kötetében tetőz ez a valamásos líraiság. Nem is kellett ehhez mást tenni, mint költői arcát, amellyel

a „fájdalomban és reményben embertestvérei” felé fordult, most Isten felé fordítsa, hiszen, mint Zieliński írta, „önnön egzisztenciájának tragédiáját” ismerte fel. Első részleteit 1919-ben tette közzé a *Književni Jug* (Irodalmi Dél) lapjain, kötetben pedig 1920-ban kerültek szövegei az olvasók kezébe. Tömény krisztianizmus az, ami benne formát kapott. S jellemző, amit alapvető konfliktusként az Andrić-irodalom jelöl: „A lírai Én erkölcsi összeütközésbe kerül: ítélkeznie kell a világ felett, bár maga is vétkes, mert felelősséggel tartozik a világgal szemben, amikor tudja, hogy semmin sem lehet változtatni.” Ezért kap, mondják, a költő Isten keze után, szélsőségeinek szorításában, hiszen egyfelől az abszolút hit, másfelől a szélsőséges gyanú gondolata gyötri. Andrić, a lírikus ugyanis tudja, hogy – mint írják – az „ember egy időben Istenre ítelt és arra, hogy keresse helyét Isten világtervében”. S ezt nem könnyű tenni, hiszen mint bevallja, „hallgat Isten és világ”.

A *Nyugtalanságok* imádságszöveggel kezdődik: a krisztianizmus letagadhatatlan nyomaival, a krisztianizmusban is magáról jelt adó lelki mechanizmussal, amely az Isten adta fájdalomban a szenvedés, szegénység, a keresztrefeszítettség öröméről beszél:

„Gyermekként kiválasztottál és megjelöltél, hogy a Te utadat kövessem. – Nem voltam még négyesztendő, amikor azt álmodtam, hogy az ikonról, sápadtan és virágoktól övezve, mint a halott, leszáll egy szent, s átnyújtotta a feszületet, melynek súlyát már nem bírta el.

És semmi mást nem adott nekem, útravalóul.

Kemény fogadalommal neked ajánlott fel az anyám nehéz órájában, amikor segítség sehol, amikor minden ajtó bezárul a Tiéden kívül.

Ki látott még olyat, hogy kisgyermeket így bocsássanak a világba, a szegénység keresztjével és a nagy Fogadalmak terhével a vállukon? Te azonban így bocsátottál el, így, s az atyám arcával, aki ritkán nevetett, s ekként szigorúan kijelölted az utamat.

Hogyan is lehettem volna boldog?” (Borbély János fordítása)

Szövegei az *Ex Ponto* textusához viszonyítva elbeszélőbb karaktert kaptak, ugyanakkor aforizmatikus jellegük is szembeötlőbb lett:

„Márpedig minden ember viaskodik az Úrral, ki kitartóbban, ki kevésbé kitartóan, de végül mindenki csatát vesz.”

Vagy:

„Az ember idült fájdalma voltam, az, amelyikre Isten misztériuma szólít fel bennünket.”

Vagy:

„Milyen esendő az ember, s milyen mélyen alszik az Isten!”

Illetve:

„A nagyvilág. Nagy teher és nagy fáradtság. Késő éjszaka. Az ember pedig egyedül van.” (Borbély János fordításai)

A vallomás egynemű hangja tölti ki a *Nyugtalanságok* kis kötetének a szövegeit. Nincs változás, nincsenek érzelmi hullámhegyek és hullámvölgyek: a „vallásos panasz” csak ritkán közelíti meg a vád-hangot, a „fájdalmas ember” szól Andrić istenes prózaverseiben. S rájuk jellemző a „szent monotónia”, amely az ilyen típusú szövegek természetes velejárója:

„Vannak nappalok és éjjelek, amikor a titok betölti zugomat, és én megtánorodom, mint ijedt, véres szemű állat, és mindent elfelejtek, és nincs kihez meneküljek, és hangom sincs, hogy valakiért kiáltsak.

A valóság és az álom, mint két szemközti tükör, egyik a másiknak dobja fájdalmamat.

Elalszom és az elmúlt nap fájdalmára gondolok, majd az álomban újra élek mindent, és *álmodom*, hogy a fájdalom elműlott, hogy soha nem is volt, és vídám vagyok és boldog, mert minden félelem hiábavaló volt.

De amikor felébredek, íme, a tegnapi fájdalom még mindig helyén áll, mint a szikla.

És mindez igaz.

Mert nincs más igazság, csak egy: fájdalom, és nincs más valóság, mint a szenvedés. Fájdalom és szenvedés van minden csöpp vízben, minden fűszálban, a kristályok élében, az eleven hang minden rezdülésében, a valóságban és az álomban, az életben, az élet előtt, sőt talán az élet után is...” (Szenteleky Kornél fordítása)

Színesebb kép ritkán jelenik meg ebben a kötetben. Egy Visztula-parti rozsvetésben a naplemente élménye, vagy egy Duna felett lebegő ködös délelőtti emléke az igazán vigasztaló ebben a verskötetben. S lírai végkövetkeztetés a kötet utolsó mondatában:

„Keserű szavaim mindegyike mögött mégis mindig ott rejlik az ember a maga boldogságával.” (Borbély János fordítása)

1919-ben a *Crveni listovi* (Vörös lapok) című prózaversében (de kötetein kívül!) az úgynevezett külső történet, a szenvedő emberek közvetlen látványa is megjelenik, de még az ilyen is krisztianista megvilágítást kap: a költői én a megbilincselte embereket siratja, mondván, hogy ilyenkor lelkébe temeti a szabadság egy kis részletét, az igazság, az emberi méltóság egy szeletét. Valójában ennél egy általánosabb lírai platon áll legszívesebben, egy olyanon, amelynek irodalmi hátterében mindvégig, tehát költői kezdetétől a *Nyugtalanságok* című kötetének szövegeiig Goethe kis verse, *A vándor éji dala* áll. Predrag Palavestra úgy tartja, hogy Andrić líraiságának gyökereiben van ez a Goethe-vers. Már egészen korán, első verse megjelenése előtt hitvallását erre a Goethe-versre hivatkozva határozta meg Miloš Vidakovičhoz írott levelében. A magyar olvasó most arra gondol, hogy 1920-ban, amikor Andrić második verseskönyve jelent meg, Kosztolányi Dezső a *Vándor éji dala* második darabját elemzi, és fordítására buzdít a *Nyugat*ban. Az e vers értelmezése körül támadt vitában Tóth

Árpád „könnyes szelidségű, a szentimentális lány hangú pár sorának” minősíti, olyannak, „melynek a végén a nyugalom és béke és elhallgatás képeinek felsorakoztatása után – egy fáradt vándor maga elpihenésének vigasztaló reményét sóhajtja az esti csöndbe”:

*Ó, te égi jövevény,
Minden bűt és bajt csitítasz,
Kétszeres kint könnyedén
Kétszeresen meggyógyítasz:
Fáradtság a küzdés vége,
Immár kedv és bú mit ér?
Édes béke,
Jőjj, ó jőjj, keblembé térrj!
(Weöres Sándor fordítása)*

Költői ideáljai, illetve eszmei ihletői A. G. Matoš és Walt Whitman. Matoš-ról 1914-ben, Whitmanról 1919-ben beszél. A Matoš-portrénak mintha a készítője állna modellt: Matoš egyénisége összetett, „sötét erők kereszteződési pontja”. „Van benne kierkegaard-i félelem és szorongás, és a – lélek sötét utazása, jeges életpályák, fekete fájdalmak... van mélyokú fájdalom és gyanakvás és gyűlölet az önkívületig és utálkozás, hogy nincs kedv élni.” Whitman költészetét krisztianistára festi: az isten hangja szól a versekből – mondja, amikor a költő a természettel és az emberrel érintkezik. Az élet, Whitman szerint, nagy, igaz és misztikus, és amikor a „szenvedélyek mélységét vizsgálta – Istent találta ott meg”. És ahogy Andrić lírájában a háborúnak szinte nincs közvetlen nyoma, Whitmanben is azt értékeli, hogy nem ünnepelte a háborút, hanem szolidaritást, energiát, az élők bátorságát és hűségét, a halottak bánatát, szépségét” dicsérte. S benne az Élet és Halál egyforma értelme is megfogalmazódott a teljesség, amelyet a XX. század első évtizedeiben is keresett az emberiség. Andrić 1919-ben az amerikai-whitmani demokráciát állítja maga elé eszményül: „a szabad és szolidáris egyéniségek közösségét” látva abban.

Szenteleky Kornél 1929-ben jellemzi a lírikus Andrićot, mondván, hogy ő amikor verset ír, csupán lelkével beszélget, „érzékeny, nemes lelkének vergődését és elcsuklását veti papírra prózai költeményeiben”. Andrić – írja – a „lemondás, a fájdalom költője”, akiben a fájdalom az extázisig fokozódik: „Költészete mély, szinte megejtő melankólia, tiszta, nemes gyöngyei a fájdalomnak. Szépségben, színben és értékben nagyon közel áll Leopardi, Novalis, Madame Ackermann és Reviczky poéziséhez.”